

LA CONCEPCIÓ GRAMATICAL GENERAL D'AMENGUAL (1835)*

*Des de València, arrel del meu afecte,
fins a Mallorca, on tinc escampat tant d'afecte;
i des de Mallorca, terra valenciana en la mar,
fins a València, terra balear en l'horitzó blau.
València i Mallorca, Mallorca i València:
dos noms diferents i un fons coincident.*

0. OBJECTIUS I CONTINGUT DE L'ARTICLE

He intentat seguir en aquest article la metodologia de Jordi Ginebra, que exposa tot seguit. Segons aquest autor (1989: 1), coneixem molt poc les gramàtiques del segle XIX, ja que hom s'ha centrat en la llengua literària proposada, en l'ortografia i en l'evolució sociolingüística. Davant d'això, Ginebra ha reivindicat l'estudi del contingut gramatical (p. 16), cosa que també ens permetrà conèixer (i fixar) la tradició gramatical de què venim. A més de cercar que hi haja adequació entre la teoria usada i la realitat del català, la nostra lingüística també ha d'estudiar el seu passat per tal d'anar arrelant fins a la concepció lingüística de Ramon Llull i de la teoria lingüística europea de cada època (1996b: 120). Ginebra ha fet aquesta reivindicació com a català i com a lingüista, ja que, encara que la lingüística moderna «ha tendit a menystenir la gramàtica tradicional», la veritat és que aquestes obres tenen un contingut «molt més ric i matisat del que habitualment es deixa entreveure» (1989: 16). Per tant, també ens convé estudiar els precedents, ja que hi podem trobar concepcions i dades empíriques molt valuoses, com ja ha demostrat el mateix Ginebra (com ara en l'estudi sobre Febrer i Cardona, 1996).

El nostre historiador també ha alertat de dos perills oposats en què podem caure fàcilment. D'una banda, hem d'apartar la lloança buida i embafosa, que portaria a una tradició estúpida i inútil. Per tant, cal estudiar objectivament els predecessors (1996b: 122). No hem de mirar tampoc els avantpassats des dels interessos actuals, cosa que porta sovint a presentar-los com a ineptes en la teoria i en el coneixement de la llengua. Contràriament, hem de procurar mirar-los des

* Vull agrair a Jordi Ginebra que m'haja deixat el seu treball inèdit de 1989, així com també l'orientació bibliogràfica que m'ha donat.

del temps en què varen viure i des dels objectius que ells volien assolir. Per exemple, un autor del segle XIX tan maltractat en el XX com Ballot rep una atenció digna en Ginebra (1989: 17-19), que anota diversos fets lingüístics concrets en què actuà molt bé.¹

I bé, aquest article, estudiant la *Gramàtica de la lengua mallorquina* (1835) d'Amengual, voldria aportar alguna pedra a la paret en què treballa Ginebra.² Com que no es pot, però, analitzar un manual en unes quantes pàgines,³ comentaré només dos temes del pròleg: les fonts d'Amengual (§1) i saber en què consisteix l'objecte d'estudi de la *Gramàtica* (§2), qüestió que equival a parlar sobre què entenia el nostre autor que era la comunicació, i quantes parts conté la gramàtica.⁴ Abans d'entrar-hi, convé dir que els lingüistes balears opinen que l'obra d'Amengual (que també inclou un diccionari) «és per a nosaltres d'un valor extraordinari» (Corbera 1993: 44).

1. LES FONTS D'AMENGUAL

1.1. *Les fonts de dades empíriques*

El nostre autor assegura que no ha tingut fonts empíriques, ja que no hauria consultat «otras páginas que las del idioma pronunciado» (p. ix), afirmació que

1. També comenta que «és relativament fàcil titllar Ballot de capricios i incompetent» per haver donat una forma, *alegreu-s*, que, damunt, Ginebra argüeix que «podria representar [...] una forma del català parlat» (p. 25).

2. Dec el coneixement de la gramàtica d'Amengual a Joaquim Martí, que la portà a València a primeres dels noranta, i en llegir-la em va atraure molt.

3. Per exemple, Ginebra (1996) dedica vint pàgines a tractar l'organització general de les dues gramàtiques de Febrer i Cardona (de 1804 i 1821).

4. Massot i Muntaner ha fet comentaris generals sobre Amengual, i n'ha donat bibliografia (*Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, 1971). Posteriorment, Ferrer (*A la recerca d'un escriptor: el cas de Joan Josep Amengual*, dins *Miscel·lània homenatge al Doctor Joan Josep Amengual i Reus*, Mancor, 1993) ha publicat un article sobre el nostre autor. Per una altra banda, en diversos treballs hi ha referències a detalls d'Amengual (1835). Per exemple, Ginebra (1989: 19) comenta que l'autor mallorquí va diferenciar abans que Bello les nocions «proposició» (subjecte i predicat) i «oració» (que es definiria pel sentit complet). Solà esmenta la representació gràfica de l'elisió de vocals (Rico-Solà, *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*, València, 1995, p. 25 i 26). Ginebra (1996: 115 i n. 42) informa que Amengual (1835: 12) descriu la reducció vocàlica del dialecte oriental molt abans que Milà i Fontanals, sobre el qual hauria pogut influir. Veny mostra que la gramàtica d'Amengual hauria incidit en l'adaptació d'un *Promptuari catòlic* al mallorquí (1839), com ara en la grafia *par*, que era una manera purament gràfica de diferenciar la finalitat de la causalitat (*per*) (*Dialectologia contrastiva*, dins *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Mallorca*, Barcelona, 1997, p. 17-32).

podria ser certa.⁵ Ginebra (1989: 13) opina que la gramàtica del mallorquí «no mostra cap dependència de la de Ballot» i que, per tant, o bé no la coneixia, o bé no la va tindre en compte. Per una altra banda, Amengual fa referències a obres gramaticals i literàries del castellà, però no de la nostra llengua i literatura.⁶ Complementàriament, Corbera (1993: 42-43) opina que el diccionari d'Amengual no es va inspirar en cap dels nostres.

Això, més el fet que Amengual escriu el manual per ajudar a aprendre castellà (p. viii),⁷ fa pensar que només tenia una defensa davant la dominació ideològica del centralisme castellà: la seua identificació amb la llengua parlada pels mallorquins. Hi han molts fets de la gramàtica que demostren la identificació esmentada, encara que això no anul·la la dominació del castellà, que el nostre autor no qüestionava (com els catalanoparlants d'aquella època). Podem concloure, doncs, dient que hi devia haver una tensió entre la sotmissió al castellà i la defensa de la mallorquinitat (Corbera 1993: 44): en algunes coses guanya l'una i en moltes altres sobreix l'altra.

Les afirmacions anteriors, però, corresponen a l'anàlisi sociolingüística d'Amengual, que no forma part de l'objecte d'estudi d'aquest article. Ací em limitaré a observar que l'arrelament parcial del gramàtic té efectes negatius. En primer lloc, la seua proposta se separa de molts trets de la llengua culta tradicional, característica, però, que també apareix en autors més arrelats, com Petit i Aguilar o Febrer i Cardona (sobretot en l'ortografia). Per una altra banda, encara que

5. Una miqueta abans, també el gramàtic menorquí Febrer i Cardona afirmava que havia escrit una gramàtica «sens tenir antecedent qui poguès servir-me de guia» (text citat en GINEBRA —1995: 24— seguint un treball de Jordi Carbonell). Aquesta afirmació deu ser certa en el cas de la gramàtica de 1804, però potser ja no ho era per a l'obra de 1821, ja que els lectors de Ginebra (1996: 16 n. 8) veuen que Febrer i Cardona tenia el diccionari d'Esteve, Bellvitges i Juglà (1803-1805) i la gramàtica de Ballot (1813).

6. Heus-ne unes quantes manifestacions: a) en el pròleg, defensant el recurs al verb *ser* per a formar temps composts (*És tornat a ca meua*). Amengual observa que aquesta construcció també existia en l'època dels «maestros» de la llengua castellana, entre els quals cita Cervantes i Fray Luis de León (p. ix); b) «*los Cids, las Españas, las Américas*» (un dels exemples de l'article, p. 44); c) «*sa gramàtica de s' Acadèmia espanyòla*» (un exemple de la preposició *de*, p. 62); d) «*Araucàna composta per Ercilla*» (un dels exemples de la preposició *per*, p. 65); e) afirma que «*algunos clásicos castellanos*» usaven l'article amb els adjectius possessius, i reproduïx cinc versos de Fray Luis de León (p. 183 n. 2); f) esmenta el «Diccionario de la Academia» (p. 196 n.).

7. El fet d'escriure gramàtiques catalanes com a mitjà per a aprendre el castellà era normal aleshores (vegeu GINEBRA 1998: 39-46, i, per al rerefons pedagògic, 1996: 27-38). Cal tindre en compte que aquest procés podia acostar els autors cap a la seua llengua (com ara en el cas de Petit i Aguilar, GINEBRA 1998: 42 —i 45 com a marc general), procés que es manifesta en el cas d'Amengual des del pròleg. De fet, CORBERA (1993: 40) opina que el nostre autor intentava fer compatibles els dos idiomes, cosa no poc positiva en una època en què hom volia fer desaparèixer la nostra llengua (com ara la Real Sociedad Económica de Amigos del País).

Amengual coneixia i mirava amb bons ulls la unitat del català (que anomenava *llemosí*, p. vi, viii, cosa habitual aleshores), la seua proposta és regional. En realitat, el regionalisme és un efecte de la supeditació ideològica al centralisme castellà i, per tant, es manifesta en molts autors.⁸ Ara bé, les limitacions materials i ideològiques d'Amengual també varen tindre conseqüències positives, ja que la seua gramàtica mostra molt més que altres obres l'estadi lingüístic en què ens trobàvem aleshores, cosa important de cara a reconstruir l'aparició o l'evolució de molts trets col·loquials actuals que tenen repercussions sobre la normativa lingüística. Els exemples són abundosos, i ací em limitaré a uns quants de la flexió verbal.

Al costat dels participis irregulars *mort*, *absolt* i *cobert*, Amengual constata les formes regulars *matat*, *absolgut* i *cobrit* (p. 28). En el tercer cas, els infants continuen en el mateix camí (cf. *obrit*), però ací podríem centrar-nos en el segon exemple. Enfront d'una conjugació tan irregular que ni tan sols té un model, la llengua col·loquial ha anat estenent les formes que deriven de la 1a pers. pres. indic. Com és ben sabut, el fenomen està consolidat en el cas del pres. subj. (*dic-diga*), el pret. perfet sintètic (*dic-diguí*) i el pret. imperf. subj. (*diguí-digués*). És normal, doncs, que Amengual només done *escrigués* i *escriguesses* (p. 96), sense esmentar les formes ànacròniques *escrivís* i *escrivisses*, que, per dissort, s'han usant tant en la llengua culta del segle xx. En realitat, el perspicaç gramàtic mallorquí posa el verb *escriure* en el mateix grup que *viure*: encara que aquests verbs tenen les formes *vivim*, *viviu*, *escrivim* i *escriviu*, fan *visqués*, *visquesses*, *escrigués*, *escriguesses*. Per una altra banda, aquesta situació explica que, partint de la forma *que jo siga*, la llengua haja creat les formes *siguí*, *sigueres*, *sigué*, que Amengual constata al costat de les irregulars (*fores*, etc., p. 103 i 106).

El nostre autor mostra que el mallorquí de la seua època ja havia iniciat el camí que ha practicat la major part de la llengua: tendir a estendre el model popular al participi (*absolgut*) i al gerundi. Heus-ne exemples: *caent* i *caiguent* (p. 132), *traquent* (p. 140), *riguent* (p. 145), *desdiguent* (p. 151); *meresquent* o *mereixent* (p. 171), *cloquent* o *cloent*, *podent* o *poguent* (p. 173).

Per una altra banda, Amengual dóna exclusivament les formes *vares*, *vàrem*, *vàreu* i *varen* (p. 97), tal com fa el balear actual (i molts parlars continentals), contra les formes potenciades en la llengua culta del segle xx (*vas pensar*, etc.).

I bé, espere que amb aquests exemples (que es podrien multiplicar molt) n'hi

8. És ben significatiu que Febrer i Cardona (que era aliè a aquesta supeditació) sí que tenia en compte tota la llengua, ja que ens diu que no ha elaborat les seues gramàtiques «unicament per els Menorquins, sinò també per els Mallorquins, Cataláns i Valencians» (GINEBRA 1996: 64-66).

haja prou per a demostrar l'actualitat que té la gramàtica d'Amengual pel que fa a les dades empíriques.

1.2. *Les fonts teòriques*

L'obra de l'intel·lectual mallorquí també és atractiva per la teoria lingüística. Ginebra (1989: 13) ja havia destacat l'interès d'Amengual per la teoria, en la qual tindria «una formació [...] gens menyspreable per al moment». També Solà (1995: 26) havia observat que «el nostre autor manifesta un domini inhabitual de la terminologia i una habilitat notable en la descripció gramatical». El mateix Amengual ens diu genèricament d'on havia poat la seua formació com a lingüista:

- (1) En la redaccion de la parte de esta Gramática que tiene relacion con la general se han seguido muchos autores; pero tan libremente que ni se ha reparado en copiarlos, si se han adoptado sus opiniones; ni en disentir de ellos, si otras han parecido mas razonables. (p. ix).

Hi han nocions en què el gramàtic mallorquí degué partir d'obres del castellà (com ara la divisió de la gramàtica), però Ginebra (1989: 13) opina que «per la terminologia que fa servir podem dir que l'autor coneixia les especulacions sobre gramàtica lògica i filosòfica, tan abundants al XVIII francès i que havien començat a introduir-se a l'estat espanyol a començaments del XIX». Realment, la formació teòrica que tenia Amengual no era gens baixa, i, seguint el suggeriment de Ginebra, seria ben interessant que algú fes una monografia sobre aquestes tres qüestions: quina era la concepció teòrica que tenia el nostre autor; quines fonts degué usar, i quines propostes podrien ser aportacions seues a la teoria lingüística. Em pense que les dades que veurem d'ací al final de l'article faran intuir als lectors que, efectivament, Amengual tenia una bona formació, que abastava l'ètica i la relació de la gramàtica amb les altres ciències, afirmació que exemplificaré tot seguit.

El fet que el gramàtic mallorquí no partís de manuals previs li fa témer que el seu tractat siga incomplet i que, per tant, algú l'hauria de completar. Completar o *rectificar*, si hom troba un camí més adequat. Per si aquesta possibilitat s'acomplís, Amengual anima els seus hipotètics rectificadors dient-los que han d'estar segurs que la seua proposta serà acceptada, ja que:

- (2) Aquí no se piensa sino en buscar la verdad, y en abrazarla donde se hallare y de cualquier parte viniere. (p. ix)

Realment, com que l'objectiu primer de la ciència és explicar la realitat, si cometem un error i algú ho nota, li hauríem d'estar agraïts, atès que aquesta operació permet que millorem la interpretació de la realitat. Ho podríem formular d'una manera general: com que la rectificació d'errors (teòrics o empírics) porta cap a l'objectivitat, li hem de donar la benvinguda.

En relació amb les altres ciències, Amengual atribuïa a la gramàtica la mateixa funció que Febrer i Cardona: ser-ne el fonament. En efecte, com que la gramàtica té com a primera finalitat explicar el llenguatge, i com que qualsevol ciència es desenvolupa per mitjà del llenguatge, haurem de deduir que l'estudi de la llengua ha de ser previ a la formació en les altres ciències, ordenació molt freqüent en la història europea (cf. el trivi i el quadrivi, o ara el trio «llengua-matemàtica-medi»). Febrer i Cardona va reflectir aquesta opinió en el lema que va col·locar com a encapçalament dels seus *Principis generals* (3a), i Amengual la va expressar en l'exemple que va posar comentant el concepte «oració» (p. 2) (3b):⁹

- (3) a. La Gramàtica és la clau de les ciències¹⁰
- b. La gramàtica és la primera passa per a adquirir les altres ciències, que són la font de la nostra formació racional. Per tant, la gramàtica ha de ser la primera matèria de la formació científica.

2. L'OBJECTE D'ESTUDI DE LA GRAMÀTICA

2.1. *La proposta d'Amengual*

Després de comentar les fonts d'Amengual, tractarem com veia la gramàtica, ja que hi batega una concepció suggestiva. A més, aquest objectiu ens portarà a encarar-nos a una qüestió teòrica important: la jerarquia de les parts de la gramàtica.

Ginebra (1989: 20) afirma que l'objectiu de les gramàtiques del segle XIX sempre és prescriure com hauria de ser la llengua culta, tret que també és aplicable a Amengual i probablement a tot bon gramàtic. En la mesura que les gramàtiques busquen «regles fixes i constants» (com diu l'intel·lectual mallorquí, p. x), resulta que posen les dades empíriques regulars per davant de les irregulars. En aquest

9. He adaptat lliurement la formulació d'Amengual, que és la següent: «es sa gramàtica 's primer pàs par adquirir sas cièncias, qui fàn sa nòstra il·lustració; puis també sia 's nòstro primér estudi». Notem que el nostre autor usava *per a* davant d'infinitiu (sobre *per / par*, vegeu VENY a la n. 4).

10. He tret aquesta informació de Ginebra (1996: 37), el qual comunica que el lema de (3a) també apareix en una obra castellana de 1792.

context, haurem de dir que Amengual enalteix el mallorquí quan diu que és un «idioma regular»:¹¹

- (4) Nuestra lengua en cuanto á su prosodia observa reglas fijas y constantes [...] En cuanto á su analogía, tiene, como idioma regular, sus nombres sustantivos [i continua una enumeració i descripció de les categories sintàctiques]. (p. x)

Potser és en l'ortografia on la finalitat normativitzadora es veu més bé, ja que Amengual presenta la seua proposta ortogràfica (que s'oposava en part a la tradicional) com si fos objectiva i practicada per tothom: l'ortografia de la nostra llengua «atiende á pintar la pronunciacion actual y no la de otro tiempo» (p. xi).

Ara bé, el nostre autor no comença el pròleg definint la gramàtica en funció de la normativa, sinó en funció del pensament i de la comunicació, amb una proposta que detalla l'activitat que tindria la nostra ment (amb l'enteniment —6a—, la memòria —6c— i la voluntat —6d—). Tot seguit, l'intel·lectual mallorquí diferencia, en el segon paràgraf del pròleg, la comunicació extralingüística de la lingüística, i, en el tercer paràgraf, restringeix explícitament la seua gramàtica a la comunicació lingüística. Finalment, quan Amengual ja ha delimitat el seu objecte d'estudi, el divideix en les parts habituals (etimologia, sintaxi, etc.) i justifica la divisió. Com podeu veure, el nostre autor desplega en les primeres línies de la gramàtica un camí metodològic deductiu, ja que va des dels conceptes més generals (comunicació) als més particulars (comunicació lingüística i parts de la gramàtica). En realitat, Amengual formula en un altre lloc aquest camí metodològic:

- (5) ...la presente Gramática. En ella se ha procurado reunir los principios generales de la ciencia de la palabra comunes á todas las lenguas hijas de la latina, para descender por ellos á los particulares de la nuestra, que de ellas no es la ménos hermosa, y notar ademas las diferencias de esa á la castellana, para que la juventud mallorquina pueda mejor compararlas, y por conocido subir mejor á lo desconocido. (p. viii)

Cal dir, però, que les paraules que el nostre autor va usar en el primer paràgraf no són clares del tot, probablement perquè les persones solem tindre dificultats per a descriure l'activitat de la nostra ment. A la vista d'aquest obstacle, és convenient reproduir i analitzar genèricament les paraules d'Amengual:¹²

11. Sobre l'enaltiment, vegeu CORBERA (1993: 39, 40, 43). Pel que fa a la finalitat normativitzadora, podem observar que ja la manifesta la mateixa terminologia, ja que hom no sol parlar de *fonètica* i de *grafia*, sinó de *ortologia* (o *ortofonia*) i *ortografia*, amb el prefix *orto-* ('recte').

12. El gramàtic mallorquí usava el mot *paraula* amb el valor general ('unitat de la semàntica') i també com a 'comunicació lingüística' (com en —6), accepció en què no podem usar el lexema *mot*, tal com ens recorden, oportunitament, Antoni Alomar i Joan Melià (*Proposta de model de llengua per a*

- (6) La Gramática es la ciencia de la palabra exterior, y esta la expresion de la interior, porque
- sea que el alma ejercite su entendimiento concibiendo, atendiendo, ó comparando las ideas,
 - ó juzgando, imaginando, ó racionando sobre ellas;
 - sea que renovándolas ocupe su memoria;
 - sea que admitiéndolas ó desechándolas emplee su voluntad :
- lo habla consigo misma, de modo que con la palabra exterior no se hace mas que expresar este concepto ó palabra interior que hay en el hombre. (p. III)

Per als lectors, hauria sigut preferible partir aquesta oració tan llarga, ja que tal com està no és fàcil d'interpretar. Com ara, la paraula *porque* (segona línia), ¿què és, causal o final? Hi ha una altra incertesa a l'hora de saber quin és l'antecedent del pronom *lo* (antepenúltima línia).¹³ Opine que la causa més bàsica que deu explicar l'opacitat de (6) és l'anomalia metodològica d'haver anteposat la «paraula exterior» a la «paraula interior». Per tal de mostrar aquest factor, convé que parlem primer sobre quin lloc ha d'ocupar la fonètica dins les parts de la gramàtica.

2.2. La fonètica en la jerarquia de les parts de la gramàtica

Ginebra (1998: 63) informa que Nebrija va ordenar la gramàtica així: «ortografia + prosòdia + etimologia + sintaxi», cosa que ha influït molt en la tradició

l'escola de les Illes Balears, Mallorca, Moll 1999, p. 127): *Tindre la paraula fàcil, Donar la paraula, Paraula de Déu*. A l'original no hi han les divisions de (6), que he fet per a facilitar-ne l'anàlisi.

13. Excepte *entenenent*, tots els noms que hi han fins a (6d) són femenins (*gramàtica, ciència, paraula, expressió, ànima, idees, memòria i voluntat*) i, per tant, hauríem de deduir que l'ànima (que és el subjecte de totes les oracions de —6a-d) *parla l'entenenent amb ella mateixa*. És cert que podem *parlar sobre* una infinitat de coses (incloent-hi l'entenenent), però només podem *parlar una cosa*: llengües. ¿Hem de suposar, doncs, que Amengual (que al capdavant defineix la comunicació en —6) ha usat el pronom feble *el* referint-se a un nom no dit, però que batega en el context comunicatiu i que el verb transitiu *parlar* implica? Segons aquesta interpretació, l'ànima o ment parla el llenguatge amb ella mateixa, és a dir, l'ànima pensa. Una altra possibilitat (que porta al mateix resultat) és la següent: la forma *lo* seria un error (per *la*), ja que tindria com a antecedent el constituent nominal que precedeix l'explicació de (6a-d), *la (paraula) interior* (segona línia). Segons aquesta segona proposta, la interpretació de *lo habla consigo misma* coincidiria amb l'anterior: per mitjà de la «paraula interior», l'ànima parla amb ella mateixa i, en acabant, ho «expressa». La causa de l'error podria ser el fet que Amengual dona com a sinònim de l'expressió *paraula interior* el mot masculí *concepte* (penúltima línia de —6). (En la p. VIII, hi ha un altre error que afecta el mateix pronom. Després de parlar de «l'idioma castellà» en el paràgraf precedent, el text continua així: «No hay necesidad de comentario para ver que la tenemos de saber este idioma». Sembla que la lectura que hauríem de fer és la següent: *No cal comentar que aquest idioma l'hem de saber*.)

castellana. En canvi, Ballot va defensar en la premsa que aquest ordre no tenia sentit:

- (7) El querer formar Ortografías ó bien Dictionarios, sin empezar primero por la Etimología, Sintaxis y Prosodia, es lo mismo que empezar la casa por el techo, sin cuidar de abrir y llenar los cimientos. (Ballot)¹⁴

Posteriorment, Ballot (1813) va practicar l'ordenació que propugnava, la qual és la que també apareix en un gramàtic tan influent com el francès De Wailly (del segle XVIII).¹⁵ Tot seguit elaborarem unes quantes reflexions per tal de descobrir què justifica cada ordenació. Per una altra banda, al final d'aquesta secció (§2.7 i §2.8) comentarem el valor que tenien les paraules *etimologia* i *sintaxi* per als nostres avantpassats.

Des d'un punt de vista intuïtiu o *inductiu*, la primera part de la teoria lingüística és la fonètica, ja que el llenguatge només es manifesta quan l'usem i, per tant, l'investigador ha de partir d'ací: de la tira fònica que li arriba a l'oïda. En canvi, quan ens pensem que ja tenim una teoria general del llenguatge i ens decidim a adoptar un punt de vista sistemàticament ordenat o *deductiu*, el plantejament canvia radicalment, ja que aleshores la fonètica i la grafia són les darreres parts de la teoria lingüística. O com a mínim això hauríem d'afirmar, si definim la fonètica com el conjunt de mitjans fònics que usem per a expressar o exterioritzar el llenguatge, de tal manera que transporta la informació de l'emissor fins al receptor.

Realment, la definició anterior de la fonètica situa aquesta part de la gramàtica en un lloc tan perifèric, que fins i tot es queda fora del llenguatge: si la fonètica ens permet exterioritzar el llenguatge, és senyal que no en forma part, de la mateixa manera que els sacs que contenen farina no són farina, per molt indispensable que siga el contenidor per a poder transportar farina. Al capdavant, les parts més bàsiques del llenguatge són, com és sabut, la sintaxi i la semàntica: els continguts semàntics que ha creat una llengua (sempre distribuïts en categories sintàctiques, com diu qualsevol entrada de qualsevol diccionari) i la manera de combinar aquests continguts semàntics al si de les oracions (procés que es realitza gràcies a les relacions sintàctiques).¹⁶

I bé, la proposta que acabem d'esbossar comporta que tenen raó De Wailly i

14. He tret aquesta citació de SEGARRA (1985: 111).

15. Sobre l'ordenació de De Wailly, vegeu GINEBRA (1996: 55 i 76), i, sobre la importància de l'autor francès, les p. 50-52 i 172. Comentarem l'ordenació de la fonètica i de la grafia en §2.6, i, en la n. 22, les ordenacions «ortologia + prosòdia» i «ortografia + prosòdia».

16. Naturalment, els lingüistes hem d'explicar de quina manera els tons i l'entonació permeten que la informació de l'emissor arribi al receptor.

Ballot: si una gramàtica s'elabora des d'un punt de vista rigorós i sistemàtic, la fonètica i la grafia haurien d'anar al final. En realitat, diria que no és difícil descobrir que els autors que posen la fonètica al principi incorren en contradiccions. Per exemple, Amengual situa la fonètica davant l'etimologia i la sintaxi, tant en l'ordenació del manual com en la definició que proposa en començar el tractat:

- (8) La Gramática de la lengua mallorquina es la ciencia que enseña las reglas para pronunciar [fonètica], y conocer [etimologia] las palabras mallorquinas, ordenarlas de modo que expresen los juicios [sintaxi], y escribirlas correctamente [ortografia]. (p. 1)

Tanmateix, el paràgraf següent no comença pas per la fonètica, sinó per les nocions que hi han en la semàntica («idees») i en la sintaxi («juicios»). Ben mirat, la formulació d'Amengual que hem vist en (6) situa la fonètica després de l'etimologia i la sintaxi: com que la «paraula exterior» no fa més que expressar la «paraula interior», caldrà deduir que la «paraula interior» és prèvia o anterior a la «paraula exterior».¹⁷

2.3. Justificació de les anomalies d'Amengual

En situar la fonètica dins la teoria lingüística,¹⁸ ja estem en condicions per a fer una proposta sobre la causa que hauria originat l'anomalia més bàsica de la definició que Amengual va fer de la «Gramàtica» (6). En efecte, si en un camí deductiu (que és el que practica el nostre autor, §2.1) posem al principi una de les darreres parts de la gramàtica, serà inevitable que incorreguem en anomalies metodològiques. Concretament, si la «paraula exterior» expressa la «paraula interior», però comencem parlant de la «paraula exterior», no tindrem més remei que actuar com hem vist en (6): asseverant que la part bàsica és la «interior» i justificant aquesta afirmació, que és la primera funció que té el fragment de (6a-d).

El raonament que acabem de fer comporta que la paraula enigmàtica de la segona línia de (6), *perquè*, no és final, sinó causal, ja que el seu consegüent té la mis-

17. En realitat, Amengual tracta només nocions sintàctiques i semàntiques en les pàgines dedicades a les «nocions preliminars» (p. 1-4), i l'única referència a la fonètica i a la grafia que hi he trobat és aquesta: «Palabra es el signo pronunciado ó escrito de la idea» (p. 1). Són diversos, doncs, els factors interns de la gramàtica d'Amengual (1835) que contradiuen l'ordenació («fonètica + etimologia + sintaxi»).

18. Més avant (n. 28), comentarem per quina raó la gramàtica i la teoria lingüística són en realitat la mateixa noció.

sió de justificar per quines raons la «paraula interior» és prèvia a la «paraula exterior». Amengual explica, en la informació que he posat en (6a-d), quines són les activitats lingüístiques que faria la nostra ment, això és, en què consisteix la «paraula interior». Finalment, en les línies darreres afirma que la «paraula exterior» es limita a exterioritzar l'activitat del pensament. A partir de les reflexions fetes, podríem proposar una altra redacció per a la definició que va fer Amengual sobre què és la Gramàtica:¹⁹

- (9) La Gramàtica és la ciència de la paraula interior i de la paraula exterior. En la paraula interior, l'ànima o ment actua sobre el present, sobre el passat o sobre el futur. En primer lloc, la ment pot aplicar l'enteniment observant objectes aïllats (*La porta està tancada*), o comparant diversos objectes (*El vent ha tancat la porta*), o creant conceptes purament abstractes (*L'enteniment interpreta les percepcions*) (6a), procés que, en el llenguatge, finalitza en la constatació de fets (o esdeveniments) per mitjà de construir oracions. En segon lloc, la ment té la capacitat de memoritzar els fets, dels quals podem parlar posteriorment (6c). Ja hem arribat, doncs, al passat. Finalment, relacionant fets deduïm, valorem o jutgem, activitat que també porta a la capacitat d'imaginar fets i de pensar sobre el futur (6b). Pel que fa a la paraula exterior, és l'exteriorització de l'activitat psicològica anterior per mitjà de signes fònics (si parlem) o gràfics (si escrivim).

2.4. La comunicació extralingüística segons Amengual

Davant la caracterització de la comunicació que va fer Amengual (6), un hom està temptat de pensar que l'intel·lectual mallorquí es limita a descriure la part objectiva del pensament, ja que no té en compte l'expressió de les sensacions ni dels sentiments. Continuant en la suposició, l'actuació anterior seria un reflex de la seua personalitat, ja que un autor racionalista i eficaç (com devia ser Amengual) tendeix a focalitzar la part objectiva de la vida i, per tant, té el perill de prescindir de la part sentimental. Però tota aquesta suposició és falsa, car el nostre autor sí

19. Vet ací la justificació de quatre canvis. El verb *atendre* (que apareix en (6a)) pot ser intransitiu, exactament com el verb anglés *to listen*: *atendre a una persona*, és a dir, *escoltar-la*. Ara bé, només podem escoltar coses que fan soroll i, com a conseqüència, haurem d'interpretar que el fragment de (6a) *atendre a idees* no és *escoltar-les*, sinó *observar-les*. Hem passat del sentit de l'oïda (*atendre*) al sentit de la vista (*observar*). D'altra banda, entenc que l'observació del món és prèvia a la creació de conceptes i, com a conseqüència, la concepció d'idees que apareix en (6a) hauria d'anar després de l'observació d'idees (que representen objectes) i la comparació d'idees. En tercer lloc, he interpretat que «admetre i rebutjar idees» (que apareix en (6d)) és afirmar i negar fets, la qual cosa és igual que jutjarlos (que està en (6b)). Si això és cert, podríem eliminar la línia de (6d). Finalment, el temps no apareix explícitament en (6), però me l'he trobat a mesura que intentava comprendre la definició d'Amengual.

que va tindre en compte la part humana subjectiva. Encara que, això sí: la va deixar fora de la comunicació lingüística. Abans d'intentar demostrar aquesta afirmació, convé insistir que la definició de (6) no correspon només a la comunicació lingüística, sinó a tota la comunicació humana. Els lectors d'Amengual veuen aquesta propietat quan llegeixen el segon paràgraf del pròleg, en el qual l'autor divideix o classifica el concepte que ha definit en el primer paràgraf: diferencia entre la comunicació extralingüística (que anomena «paraula accionada») i la lingüística (que nom —per dir-ho a la mallorquina— «paraula articulada [= pronunciada] o escrita»). Vet ací la descripció de la «paraula accionada»:

- (10) La palabra exterior es accionada, articulada, ó escrita, y una tan expresiva como la otra; porque el amor y el aborrecimiento, el recelo y la confianza, el temor, el deseo, la indiferencia, la irresolución, cuanto en fin goza y padece el alma, decirse puede por el gesto, y del cuerpo todo, y de una manera que pasmó la antigüedad en la escena patomímica, y asombra nuestros dias en la escuela de sordomudos.

Hem de dir, doncs, que Amengual sí que té en compte els sentiments, i d'una manera ampla i matisada. Tanmateix, el nostre gramàtic considera que l'expressió dels sentiments és pròpia de la comunicació extralingüística, qui sap si pel fet que la representació lingüística d'un sentiment és la transformació d'un fet subjectiu en una codificació que intenta ser objectiva i, per tant, pareix que la subjectivitat tendeix a desaparèixer.

Aquest quadre concorda amb el fet que Amengual també va introduir els sentiments en les interjeccions, que entenia així: «indican nuestros mas vivos sentimientos». Realment, les interjeccions tenen forma de mots, però ja fallen en la condició més bàsica de les paraules: pertànyer a una categoria sintàctica amb un funcionament sintàctic específic. És comprensible, doncs, que Josep Roca-Pons haja afirmat que les interjeccions no realitzen cap funció dins l'oració (*Introducción a la gramática*, Barcelona, 1960; p. 268 de l'edició de 1986).²⁰

2.5. La comunicació lingüística segons Amengual

Com hem dit més amunt (§1.1), Amengual actua al principi del pròleg d'una manera molt metòdica. Ara, en haver descrit una de les dues parts de la comunicació (l'extralingüística), cal caracteritzar l'altra, la lingüística (la «paraula articu-

20. La asintacticitat de les interjeccions explica que hom les situe sovint fora del llenguatge (i al costat de l'instint; cf. les sis primeres citacions que dona CUENCA, *Sintaxi fonamental*, Barcelona, 1996: 198-199).

lada»). ¿Quines diferències hi han entre el llenguatge i un gest de satisfacció (o un semàfor en verd)? La lingüística tradicional sap (implícitament si més no) que diferencia el llenguatge de qualsevol altre sistema de comunicació: la complexitat (quantitativa i qualitativa): perquè, a més de milers i milers de paraules, el llenguatge humà disposa de sintaxi, cosa que té tres conseqüències bàsiques: distribuir les paraules entre les categories sintàctiques; combinar el contingut semàntic de les paraules per mitjà de les relacions sintàctiques, i poder canviar les paraules de categoria sintàctica (*verd/verdor; fang/fangós; tocar/tocament; tocat, tocador, tocable; ...*).

I bé, Amengual, després d'informar als lectors que la seua gramàtica només tractarà «l'idioma articulat i l'escrit», anota l'especificitat teòrica de la «paraula articulada» enfront de la «paraula accionada»: el fet d'estar composta de diverses parts:

- (11) La Gramática que nos ocupa es del idioma articulado, y del escrito, que es su expresion permanente; la prosodia, la analogía, la sintáxis y la ortografía son sus partes. (p. iv)

2.6. L'ordenació de la fonètica i de la grafia

Clourem l'anàlisi de la concepció gramatical general d'Amengual comentant l'ordenació de la fonètica i de la grafia, i també el valor dels noms *etimologia, sintaxi i analogia*.

El nostre autor, a més de posar sempre la fonètica per davant de la grafia, hem vist en (11) que també ho justifica. En la jerarquia de les parts de la gramàtica, la fonètica és prèvia a la grafia per la mateixa raó que la fonètica és posterior a la sintaxi i la semàntica: perquè la grafia és «expressió» de la fonètica. Si volem dir-ho d'una manera més teòrica, podem observar que aquesta jerarquia teòrica deriva de la definició dels conceptes *fonema i lletra*: com que la definició dels fonemes no esmenta les lletres; com que la definició de les lletres sí que recorre als fonemes,²¹ i, finalment, com que en la definició d'un concepte lingüístic no pot aparèixer cap concepte lingüístic que no hàgem definit prèviament, haurem de concloure que la fonètica és prèvia a la grafia.²²

21. *Fonema*: so que en una llengua determinada aprofita per a diferenciar paraules. *Lletra*: signe gràfic que representa un fonema d'una llengua.

22. Quan una gramàtica diferencia entre *ortologia* i *prosòdia* (com ara la de Petit), entén que l'ortologia estudia la fonètica segmental o fonològica, mentre que la prosòdia estudia la fonètica supra-

2.7. *El mot etimologia (i analogia) com a part de la gramàtica*

Tendim a pensar que la part que les gramàtiques dels segles anteriors anomenen *etimologia* correspon a l'actual *morfologia* (Ginebra 1996: 75). Tanmateix, si observem la part que ocupa l'etimologia trobarem molta informació sintàctica i semàntica. Per exemple, aquesta part distribueix les paraules entre les categories sintàctiques (nom, preposició...), que són, com diu el seu nom, nocions sintàctiques. Per una altra banda, en la part assignada a cada categoria sintàctica hi ha molta semàntica, ja que els autors miren de caracteritzar sempre que poden el contingut semàntic de les paraules que estudien (com ara els adjectius demostratius, o els pronoms tòpics, etc.).

En el fons, les gramàtiques tradicionals no intenten separar la sintaxi, la semàntica i la morfologia, i els principis a què respon la divisió de les gramàtiques crec que són uns altres. Per a la tradició europea, la part més bàsica de la teoria lingüística és la sintaxi, cosa que es manifesta de diverses maneres. Com ara, les definicions dels diccionaris sempre comencen per dir a quina categoria sintàctica pertany el mot definit, la qual cosa implica que l'estudi de les categories sintàctiques ha de ser previ al tractament semàntic dels mots. Un altre exemple és l'ordenació de les gramàtiques: hom assigna una part a cada categoria sintàctica i hi tracta les propietats semàntiques i morfològiques dels mots que hi pertanyen.²³

Per tal d'avançar en la justificació del nom *etimologia*, podríem dir que la seua finalitat és la que hem vist que afirma Amengual (8): conèixer les paraules. El coneixement dels mots implica qualsevol vessant: el semàntic, el sintàctic, el derivatiu (si n'hi ha) i el fonètic. Però el que més importa és aquell que és privatiu de les paraules (i de cada paraula): el contingut semàntic. Si hi afegim que el coneixement de l'etimologia o origen d'un mot sol ajudar molt a clarificar quins són els trets semàntics inherents de les paraules, em pense que podem justificar d'una manera prou satisfactòria el nom *etimologia*.

En definitiva, la part de les gramàtiques que s'anomena *etimologia* és l'estudi del contingut semàntic dels mots després de distribuir-los per la categoria sintàctica a què pertanyen.²⁴ Hom completava aquesta operació com ara: estudiant la flexió,

segmental o tonal (vegeu GINEBRA 1998: 60-62). D'altra banda, si un autor lleva l'ortografia i no altera el valor de la prosòdia, aleshores pot posar l'ortografia davant la prosòdia, com ara en la gramàtica de Ballot (vegeu SEGARRA 1987: 23).

23. En l'època d'Amengual, també les derivatives, tema en què el nostre autor va fer observacions ben interessants a les p. 19-23 i 25-28.

24. A la vista de la reflexió anterior, és comprensible que Petit i Aguilar anomenàs l'etimologia

més que més si resulta que una part té naturalesa semàntica: el nombre dels noms i el temps dels verbs. Finalment, la flexió ja comporta l'estudi de la concordança: de l'adjectiu amb el nom (*cas-es verd-es*) i del verb amb el subjecte (*Ells treball-en*).

En canvi, trobe que és francament deficient el nom *analogia* (que sembla que va marginant el nom *etimologia* al llarg del segle XIX).²⁵ En efecte, segons l'explicació que proposa Amengual (1835: 17), aquesta paraula indicaria l'analogia o semblança que hi hauria entre el contingut semàntic i la forma de les paraules. Com que el sentit comú diu que això no és cert en general, el nostre autor va haver d'afegir causes indemostrables:

- (12) La palabra se formó análoga á la idea que con ella se quiso expresar, y en virtud de convenciones consentidas la designa, aunque este signo haya quedado alterado por las vicisitudes que ha tenido el idioma en el transcurso de las edades; y aunque de analogía en analogía tal vez nos hayamos alejado de él hasta desconocerle y no percibir ya su similitud primitiva.

Resulta, doncs, que el terme *analogia* és l'efecte d'una idea platònica que ja Aristòtil va rectificar: entre la forma i el valor semàntic de les paraules, en general no hi ha gens de motivació i, per tant, hi ha arbitrariedad (Arens, *Sprachwissenschaft*, München, 1969, versió castellana, Madrid, Gredos, 19-31).

2.8. El mot sintaxi com a part de la gramàtica

Com hem vist en la citació de (8), el mot *sintaxi* no s'entenia tampoc com ara. Mentre que ara és l'estudi de les categories sintàctiques, aleshores el restringien a la combinació de les paraules en la construcció d'oracions, cosa que explica la reducció de la sintaxi a «l'ordenació».²⁶ Per una altra banda, si la «sintaxi» d'aleshores és només una part de la sintaxi, també és ben comprensible que els autors estudiassen nocions sintàctiques en unes altres parts de la gramàtica, siga en la part preliminar (com ara Amengual) o siga en la part dedicada a l'etimologia (com ara Petit i Aguilar —Ginebra 1998: 62—).

com a *dicciologia*, ja que la forma *dicció* és una de les maneres d'anomenar les paraules: «Paràula, vocàble, mot y dicció: [...] son una misma cosa, que como se ha dicho es la expresion pronunciada ó escrita de la idea» (AMENGUAL 1835: 17).

25. Ballot usava el nom *etimologia* en la premsa (vegeu les citacions de SEGARRA 1985: 111), però ja va usar *analogia* en la gramàtica de 1813.

26. La definició de la sintaxi per mitjà de l'ordenació encara és trobadora en manuals del segle XX, cosa anòmala: si canviem la concepció de les parts de la gramàtica, hem de ser conseqüents amb els canvis fets.

Ginebra (1996: 77 i ss.) informa que l'antiga «sintaxi» era molt variable i poc estructurada, cosa previsible. En efecte, si tenim en compte que aquella concepció implica que cal definir, d'una manera ordenada i sistemàtica, les relacions sintàctiques que uneixen les paraules en la construcció d'oracions, i si hi afegim que les gramàtiques no solen definir cap relació sintàctica, comprendrem fàcilment la variabilitat i absència d'estructuració que hi havia en aquesta part, diversament de l'etimologia. En realitat, en el segle xx hem eliminat l'antiga «sintaxi» (i, en el cas d'anomenar l'antiga *etimologia*, li hem dit sovint *sintaxi*, com ara Basols, *Sintaxis latina*, Madrid, 1956²⁷).²⁸

3. CONCLUSIONS

La part que hem analitzat de la gramàtica d'Amengual és ínfima. Tanmateix, espere que haja aprofitat per a donar suport a l'afirmació que aquesta obra té actualitat des dels punts de vista empíric i metodològic. També és important la teoria lingüística que conté, i encara un aspecte que no hem desenvolupat ací (el sociolingüístic), ja que Amengual es devia trobar presoner en la «contradicció» (Corbera 1993: 44) de voler fer aprendre el castellà i, alhora, voler potenciar la llengua del seu poble (§1.1).

Al capdavant, em fa la impressió que el nostre gramàtic era un intel·lectual just, i aquestes persones solen fusionar el mateix trio: primer, la passió pels ideals socials (que és la mare dels altres factors); en segon lloc, el mètode (que és un mitjà indispensable per a assolir els objectius socials), i, finalment, el coneixement rigorós (que és el resultat d'aplicar el mètode a l'objecte d'estudi — a l'objecte d'estudi o a «l'objecte perfeccionament» si un hom treballa en el camp social).²⁹

ABELARD SARAGOSSÀ
Universitat de València

27. La *Sintaxi* de Par (1923) sembla que pertany a l'estadi intermedi, atès que encara conserva una part (la darrera) dedicada a l'«ordenament».

28. Potser val la pena comentar que les expressions *gramàtica* i *teoria lingüística* són pràcticament sinònimes, ja que la idea que les gramàtiques tradicionals tenen d'elles mateixes crec que és la següent: *gramàtica*: llibre (o suport físic) que conté aquella part de la teoria lingüística que els autors consideren que té aquestes propietats: ser nocions bàsiques i ser sistemàtiques o estructurades. El resultat sol ser que hom deixa fora de la gramàtica l'estudi de moltes paraules i una part de la fonètica (com ara la dualitat *traure / treure*). Aquesta concepció de les gramàtiques justifica que hi hagen moltes repeticions entre les gramàtiques i els diccionaris: la definició d'aquelles paraules que hom ha considerat bàsiques i estructurades. Per una altra banda, la concepció de les gramàtiques que

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- AMENGUAL, Joan Josep (1835): *Gramàtica de la Lengua Mallorquina*. Palma. Use la segona edició (corregida i augmentada), Impremta de P. J. Gelabert, 1872.
- BALLOT, Josep Pau (1821): *Gramàtica y apologia de la llengua catalana*. Barcelona. N'hi ha una reedició facsimilar de Mila Segarra, Barcelona, Alta Fulla, 1987.
- CORBERA, Jaume (1993): *Joan Josep Amengual i la llengua de Mallorca*, dins *Miscel·lània homenatge al Doctor Joan Josep Amengual i Reus*, Mancor, 37-44.
- FEBRER I CARDONA, Antoni (1804): *Principis Generals de la Llèngua Menorquina. Ó módo fácil d'aprendre de lligir, parlar y escriurer aquesta llèngua*. Manuscrit inèdit.
- (1821): *Principis Generals y Particulars de la Llèngua Menorquina. Confirmads ab ecezèmples instructius, agradables, y trets de bons Autòrs. Ab un Compèndi de la Poesia Menorquina*. Manuscrit inèdit.
- GINEBRA, Jordi (1989): *La gramàtica catalana del segle xx (Memòria)*. Projecte de recerca. Inèdit.
- (1996): *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*. Maó, Institut Menorquí d'Estudis.
- (1996b): *Algunes reflexions sobre l'objecte, mètodes i possibilitats de l'estudi de la història de la lingüística catalana*, dins *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Frankfurt am Main, 1994. Vol. III, 111-125.
- (1998): «Estudi introductor», dins *Gramàtica catalana*, de Petit i Aguilar, 15-106.
- PETIT I AGUILAR, Joan (1829): *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra. Barcelona, IEC, 1998.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona, Empúries.
- (1987): «Introducció», dins Ballot (1821).

hem comentat es limita a la comunicació lingüística i, per tant, exclou la «paraula accionada» d'Amengual.

29. Podríem veure si convé adaptar (amb comentaris crítics) la gramàtica d'Amengual a la seua llengua: allò que ell no va poder fer en la seua època, li ho podem restituir ara nosaltres. Seria una manera d'agrair-li la preocupació i la identificació que sentí amb la llengua del seu poble. Per coherència, l'adaptació hauria de ser a un mallorquí culte i, per tant, l'hauria de fer un lingüista balear (o com a mínim hi hauria d'intervindre). Ben mirat, això hauria de ser un dels vessants d'una tesi doctoral, que ens portaria beneficis ja esmentats: per una banda, ens permetria tindre davant totes les dades empíriques d'Amengual que són útils en els nostres dies per diversos motius (perquè poden enriquir la llengua comuna actual; o perquè ajuden a comprendre l'origen o el desenvolupament d'evolucions que tenen implicacions en la llengua culta actual —per exemple, Amengual usava la forma reforçada dels pronoms febles: «Y cuánd es fan are tants d'esforsos alabables par conservar s'hermosa llengo de Llull, permés em sia pégar una bufetada més an aquest fòg pàtri per véurer si prendà més cos», Corbera 1993: 39—); per una altra banda, l'estudi de la teoria lingüística que tenia Amengual no solament ens aprofitaria per a aprofundir en el coneixement de la tradició lingüística de què venim, sinó encara per a extraure diverses concepcions concretes que podrien ser ben útils per a precisar la teoria lingüística dels nostres dies; finalment, en aquesta investigació teòrica hauríem de veure si Joan Josep Amengual va fer aportacions (com ara, la definició de la comunicació que hem analitzat, ¿és una creació del nostre autor?).